

*Шепель Ю. О.,**доктор філологічних наук, професор,
академік Національної академії наук вищої освіти України,
професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ А. ХУТОРЯНОМ СКЛАДНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ «ТАРАС БУЛЬБА» М. В. ГОГОЛЯ)

Анотація. Переклади з російської мови українською сьогодні є вкрай актуальними, адже пріоритетним у них є питання не лише відображення українською мовою змісту, ідеї, мегаобразу оригіналу, а й оптимальне відтворення різних мовних засобів. Складні синтаксичні конструкції в повісті «Тарас Бульба» М.В. Гоголя в перекладі А. Хуторяном не знайшли належного висвітлення в мовознавчій літературі з перекладу. Отже, ця тема потребує детального розгляду на рівні компаративного аналізу складних синтаксичних засобів. Мета статті полягає в лінгвістичному аналізі складних синтаксичних конструкцій. Завдання, які ставить автор, – виявити структурні типи речень у повісті М.В. Гоголя й перекладі А. Хуторяном; проаналізувати синтаксичну структуру речення; описати функцію складних речень в оригіналі та перекладі. Об'єктом опису є твір М.В. Гоголя «Тарас Бульба» та його переклад А. Хуторяном. Предметом розгляду стали складні синтаксичні конструкції. Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній послідовно описано складні речення різних структурних типів як першоджерела, так і тексту перекладу. У статті представлено різні структурні типи складних речень, які спостерігаємо в першо-, друготворі. Аналізуються синтаксеми як засіб відтворення повної характеристики того чи іншого предмета або явища, відображення деталей, надання йому особливої ваги тощо. Показано, що М.В. Гоголь використовує всі можливі синтаксичні структури, зокрема й ускладнені складні речення: складні речення з безсполучниковим однотипним і сполучниковим сурядним зв'язком; складні речення з безсполучниковим (однотипним і різнотипним) і сполучниковим підрядним зв'язком; складні речення із сурядним і підрядним зв'язком; складні речення з сполучниковим і безсполучниковим зв'язком мішаного типу. Помітну групу в повісті становлять речення з безсполучниковим і підрядним зв'язком, до складу якого введено компоненти однорідності й відокремлення. Різні форми ускладнення складних неелементарних синтаксичних конструкцій репрезентують глибинність, почуттєвість, мислення письменника, розкривають особливості його ідіостилу. Адекватний переклад підкреслює творчу манеру письма як автора, так і самого перекладача.

Ключові слова: складні синтаксичні конструкції, речення, синтаксис, мовознавство, дієприслівник, дієприкметник, переклад, оригінал, синтаксичні одиниці, неелементарне речення, компаративістичний аналіз.

Постановка проблеми. Палітра творів М.В. Гоголя складна й незвичайна. Така творча спадщина на могла не викликати інтересу у перекладацьких колах. Перекладені твори стали частиною

національної літератури, сприяють її збагаченню. Завдяки перекладам значно поширюються літературні жанри й стилі, художні прийоми. Культурні та літературні взаємозв'язки між Україною та Росією діалогічні за своєю природою, але діалог культур дає право на участь у цих контактах чималих шарів культурно-мовних угруповань і тому він не можливий без перекладу. Переклад не тільки нова інтерпретація оригіналу; він віддзеркалює оригінальний текст по-новому, вводить його до іншої культурної системи, якій притаманні свої орієнтири.

Особливе місце серед перекладів художніх творів відведено перекладу прози. Творам М.В. Гоголя приділяють особливу увагу, адже вони мають відбитки виразної національно-історичної культури та ментальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повість «Тарас Бульба» справедливо називають українським героїчним епосом. Вона багата й цікава структурною будовою та мовними особливостями. Саме з огляду на це повість обрана нами для аналізу.

Нині велика увага в мовознавстві приділяється дослідженню мовних особливостей та індивідуальних стилів письменників. Серед таких особливостей чи не найперше місце відводиться синтаксичним конструкціям як засобам художньої виразності (див., наприклад, А.П. Загнітко [3], І.Р. Вихованець [1], Н.В. Гуйванюк [2], М.У. Каранська [4], А.Т. Кващук [5], В.В. Коптілов [6–8] та інші).

Переклад складних синтаксичних одиниць близькоспоріднених мов потребує особливої уваги, адже ці синтаксичні засоби, будучи загальномовними, мають широкі стилістичні можливості [9].

Переклади з російської мови сьогодні є актуальними, бо пріоритетними в них є питання не лише викладу українською мовою змісту, ідеї, мегаобразу оригіналу, а й оптимальне відтворення різних мовних засобів. Складні синтаксичні конструкції в повісті «Тарас Бульба» М.В. Гоголя в перекладі А. Хуторяном не знайшли належного висвітлення в мовознавчій літературі. Ця тема потребує глибокого розгляду на рівні компаративного аналізу складних синтаксичних засобів.

Мета статті полягає в лінгвістичному аналізі складних синтаксичних конструкцій. Завдання, які ми вирішуємо в статті, – викрити структурні типи речень в повісті М.В. Гоголя й у тексті перекладу А. Хуторяном, проаналізувати синтаксичну структуру речення з боку перекладацького підходу.

Об'єктом аналізу обрано повість М.В. Гоголя «Тарас Бульба» [10] і його переклад українською мовою А. Хуторяном [11].

Предметом дослідження є складні синтаксичні конструкції.

Виклад основного матеріалу.

Складні речення з перекладацького погляду

Синтаксичні засоби є загальнономовними, вони мають великі стилістичні можливості. Одним із прийомів творення індивідуального стилю кожного митця є використання ним певних синтаксичних засобів, що визначаються манерою письма, притаманною тому чи тому авторові.

Для ідіостилю М.В. Гоголя характерним є послідовний ужиток складнопідрядних багатокomпонентних конструкцій. Ми намагалися не тільки виділити певні моделі згаданих вище конструкцій, проілюструвати їх, а й детальніше розглянути їх структурні та функціональні особливості під час перекладу.

Розглянемо складнопідрядні багатокomпонентні конструкції з послідовною підрядністю, визначимо особливості їх перекладу:

рос. *Окна в светлице были маленькие, с круглыми тусклыми стеклами, какие встречаются ныне только в старинных церквах, сквозь которые иначе нельзя было глядеть, как приподняв надвижное стекло;* укр. Вікна у світлиці були маленькі, з круглими тьмяними шибками, які трапляються нині тільки по старовинним церквах, крізь яких інакше не можна було дивитися, як трохи піднявши насувну шибку;

рос. *Гости поздравили и Бульбу, и обоих юношей и сказали им, что доброе дело делают, что нет лучшей науки для молодого человека, как Запорожская Сеч;* укр. Гості привітали й Бульбу і обох юнаків і сказали їм, що добре діло роблять, що нема кращої науки для юнака, як Запорізька Січ;

рос. *По крайней мере, когда Андрей оглянулся, то увидел, что позади его крутою стеной, более чем рост человека, вознеслась покатость;* укр. Принаймні, коли Андрій оглянувся, то побачив, що позад нього крутою стіною, більше, ніж зріст людини, піднеслася в гору похилість;

рос. *Они были похожи на тех, которые селились у подножья Везувия, потому что, как только у запорожцев не ставало денег, то удалые разбивали их лавочки и брали всегда даром* [10, с. 213]; укр. Вони схожі були на тих, що селилися біля підніжжя Везувію, бо як тільки в запорожців не ставало грошей, то козаки розбивали їхні крамнички й брали завжди задарма [11, с. 46];

рос. *Он придумывал, как поднять Сечь на отважное предприятие, где бы можно было разгуляться как следует рыцарю* [10, с. 214]; укр. Він усе придумав, як би підняти Січ на відважне діло, де можна було б розгулятися, як слід, лицареві [11, с. 46];

рос. *И такие поминки по Остапе отправил он в каждом селении, пока польское правительство не увидело, что поступки Тараса были побольше, чем обыкновенное разбойничество* [10, с. 283]; укр. І такі поминки по Остапові справляв він у кожному селищі, поки польський уряд не побачив, що вчинки Тарасові були щось більше, ніж звичайне розбійцтво [11, с. 124].

Отже, можемо сказати, що найбільшу групу в повісті М.В. Гоголя становлять складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, переклад яких відбувся аналогічно оригіналу, без зміни структури речень.

Помітну групу в першоджерелі й перекладі становлять моделі складнопідрядного речення з однорідною підрядністю. Розглянемо їх:

рос. *Нужно, чтобы он речами своими разодрал на части мое сердце, чтобы горькая моя участь была еще горче, чтобы еще страшнее казалась мне смерть моя, чтобы еще больше умирая, попрекала я тебя, свирепая судьба моя, и тебя – прости мое преступление, – святая божья мать!* [10, с. 239]; укр. Треба, щоб він словами своїми розиматував моє серце, щоб гірка моя доля була ще гіркіше, щоб ще більше жалко було мені мого молодого життя, щоб ще страшнішою здавалася мені смерть моя, щоб ще більше, вмираючи, дорікала я тобі, люта доле моя, і тобі, – прости мій гріх, – свята Божа Мати [11, с. 76];

рос. *И слышал только в ответ Тарас Бульба, что Бородавка повешен в Толопене, что с Колопера содрали кожу под Кизикирменом, что Подсыткова голова посолена в бочке и отправлена в самый Царьград* [10, с. 211]; укр. І чув тільки у відповідь Бульба, що Бородавку, повішано в Толопені, що з Колопера здерли шкуру під Кизикерменом, що Підсыткову голову посолено в бочці й відіслано в самий Царгород [11, с. 43];

рос. *Отчизна есть то, чего ищет душа наша, что милее для неѐ всего* [10, с. 240]; укр. Вітчизна є те, чого шукає душа наша, що миліше для неї над усе [11, с. 77];

рос. *Немало было и всяких сенаторских нахлебников, которых брали с собою сенаторы на обеды для почета, которые крали со стола и из буфетов серебряные кубки и после сегоднешнего почета на другой день садились на козлы править конями у какого-нибудь пана* [10, с. 246]; укр. Чимало було й усяких сенаторських нахлібників, яких брали з собою сенатори на обіди для почту, які крали зі стола та з буфетів срібні кубки і після сьогоднішньої честі другого дня сідали на козли правити кінями в якого-небудь пана [11, с. 83].

Незначну групу в оригіналі й перекладі становлять речення з неоднорідною підрядністю, як-от:

рос. *Если пан хочет, я даже скажу, отчего он перешел к ним* [10, с. 244]; укр. Коли пан хоче, я навіть скажу, чого він перейшов до них [11, с. 81];

рос. *А наказным атаманом, коль хотите послушать белой головы, непригоже быть никому другому, как только одному Тарасу Бульбе* [10, с. 252]; укр. А наказним отаманом, коли хочете послухати білої голови, не годиться бути нікому і нічому, як тільки одному Тарасові Бульбі [11, с. 90];

рос. *Как градом выбивает вдруг всю ниву, где, что полновесный червонец, красовался всякий колос, как их выбило и положило* [10, с. 260]; укр. Як градом вибиває раптом усю ниву, де, мов щирозлотий червінець, красувався кожний колос, так їх вибило й поклато [11, с. 100].

Уживання такої моделі складнопідрядних речень визначає здебільшого монологи як в оригіналі, так і перекладі. У зв'язку з цим мова того чи того персонажа значною мірою індивідуалізується. Така модель складнопідрядного речення має певну стилістичну вагу для максимального наближення мови персонажів до розмовного стилю мовлення. Приклад подаємо без порушення структури речень в обох мовах:

рос.: *Как только увидели казаки, что подошли они на ружейный выстрел, все разом грянули в семипядные пищали, и, не переставая, все палили они из пищалей* [10, с. 259]; укр. Як тільки побачили козаки, що підійшли вони на рушничний постріл, усі разом гримнули в семип'ядні пищалі і, не зупиняючись, все палили вони з пищалей [11, с. 99].

Такі синтаксичні конструкції надають виразно художню характеристику описуваному явищу, а іноді набувають значення окремого образу. Переклад таких речень свідчить, що структура не порушувалася перекладачем під час перекладу.

У перекладеному тексті спостерігаємо більше, ніж в оригіналі, моделей багатоконструктивних складнопідрядних речень із послідовною підрядністю. Ця особливість спричинена тим, що в повісті «Тарас Бульба» М.В. Гоголь тяжіє до використання моделей одноконструктивних складнопідрядних речень, які під час перекладу замінюються перекладачем багатоконструктивними моделями з послідовною підрядністю. Пор.:

рос. *У них были только длинные губы, за которые мог выдрать их всякий казак, носивший оружие* [10, с. 197]; укр. *У них були тільки довгі губи, за яких міг наскубити їх усякий козак, що носив зброю* [11, с. 29];

рос. *Уже известно всем из истории, как их вечная борьба и беспokoйная жизнь спасли Европу от неукротимых набегов, грозивших её опрoкнyть* [10, с. 199]; укр. *Уже відомо всім з історії, як їх вічна боротьба і не спокійне життя врятували Європу від цих невпинних наскоків, що загрожували їй зруйнуванням* [11, с. 31];

рос. *Месяц с вышины неба давно уже озарял весь двор, наполненный спящими, густую кучу верб и высокий бурьян, в котором тонул частокol, окружавший двор* [10, с. 202]; укр. *Місяць з високості неба давно вже осявав весь двір, повний поспулих, верб і високий бур'ян, в якому потонув чястоків, що оточував двір* [11, с. 34];

рос.: *Естественно, что всё это должно было как-то ожесточить характер и сообщить ему твёрдость, всегда отличавшую казаков* [10, с. 205]; укр. *Природна річ, що все це мусило якось вплинути на характер і надати йому твердості, якою завжди відзначалися козаки* [11, с. 37].

Також ми зафіксували невелику кількість комбінованих синтаксичних одиниць, зокрема речень із однорідною супідрядністю та послідовною підрядністю. Такі речення сприяють у тексті повісті розгортанню думки автора чи героя водночас у двох напрямках: ушир, як за однорідної супідрядності, і вглиб, як за послідовної підрядності.

Багатоконструктивні складнопідрядні речення в першоджерелі й тексті перекладу не характеризуються наявністю великої кількості простих одиниць у структурі, що демонструють наведені вище приклади. Типовим виявом складнопідрядних речень є дво-, трикомпонентні структури.

Не так часто трапляються чотирикомпонентні та шестикомпонентні синтаксичні структури, пор.:

рос. *В летописных страницах изображено подробно, как бежали польские гарнизоны из освобожденных городов, как были перевешаны бессовестные арендаторы – жидаы; как слаб был коронный гетьман Николай Потоцкий с многочисленной своей армией против этой непреодолимой силы; как разбитый, преследуемый, перетопил он в небольшой речке лучшую часть своего войска, как облегли его в небольшом местечке Полонном грозные казацкие полки и как, приведенный в крайность, польский гетьман клятвою обещал полное удовлетворение во всем со стороны короля и государственных членов и возвращение всех прежних прав и преимуществ* [10, с. 281]; укр. *На сторінках літопису змальовано докладно, як тікали польські гарнізони з визволених міст; як були перевішані безсовісні орендарі – жидаы; який слабкий був коронний гетьман*

Микола Потоцький з численною своєю армією проти цієї нездоланної сили; як розбитий, переслідуваний, перетопив він у невеличкій річці найкращу частину свого війська; як облягли його в невеличкому містечку Полонному грізні козацькі полки і як доведений до краю польський гетьман під присягою обіцяв цілковите задоволення у всьому від короля й державних чинів та повернення усіх колишніх прав і привілеїв [11, с. 122].

На периферії перебувають невеликі за обсягом складнопідрядні речення, що містять еліптичні компоненти. Пор.:

рос. *На вершине обрыва видны были остатки плетня, обличавшие когда-то бывший город. Перед ним – широкие листы лопуха; из-за которого торчала лебеда, дикий колючий бодяк и подсолнечник, подымавший выше всех их свою голову* [10, с. 231]; укр. *На верху кручі видно було рештки тину, які свідчили, що колись тут був город. Перед ним широке листя лопуха, з-за якого стирчала лобода, дикий колючий будяк і соняшник, що підносив вище за всіх свою голову* [11, с. 67].

Найуживанішим серед складнопідрядних багатоконструктивних речень є одиниці, де головна частина займає препозицію. А. Хуторян під час перекладу нерідко зберігає позицію головного речення щодо підрядного. Пор.:

рос. *Тут вспомнил он, что вчера кошевой попрекал кашеваров за то, что сварили за один раз всю гречневую муку на саламату, тогда как бы ее стало на добрых три раз* [10, с. 230]; укр. *Тут згадав він, що вчора кошовий дорікав кашоварам за те, що зварили за один раз все гречане борошно на саламаху, тоді як його вистачило б на добрих три рази* [11, с. 65];

рос. *Если же кто-нибудь из них подымался и вставал на время, то ему представлялась степь усеянная блестящими искрами светящихся червей* [7, с. 208]; укр. *Коли ж хто з них підводився і вставав на часинку, то йому здавався степ засіяним блискучими істрами світяної черви* [11, с. 41];

рос. *Когда тронулся табор и потянулся из Сечи, все запорожцы обратили головы назад* [10, с. 223]; укр. *Коли рушив табір і потягся з Січі, всі запорожці повернули голови назад* [11, с. 58];

рос. *Когда отделись все и стали на две стороны в два ряда куренями, кошевой прошел помеж рядов и сказал...* [10, с. 254]; укр. *Коли відокремились усі і стали на дві сторони в два ряди куренями, кошовий пройшов поміж рядів і сказав...* [11, с. 93] тощо.

Менше в оригіналі повісті можна спостерігати конструкції з препозитивними підрядними. Те саме ми спостерігаємо й у тексті перекладу. Пор.:

рос. *Когда же повернулся он, чтобы взглянуть на та татарку, она стояла перед ним, подобно темной гранитной статуе, вся закутанная в покрывало* [10, с. 231]; укр. *А коли повернувся він, щоб глянути на татарку, вона стояла перед ним як якась темна гранітна статуя, вся закутана в покривало* [11, с. 66].

Така рухомість підрядних речень використовується як автором, так і перекладачем під час перекладу для більш чіткого розмежування вихідного та зміненого (перекладеного), більше та менше актуального.

Незважаючи на типовий вияв описуваних речень у дво- і трикомпонентних моделях, вони часто є досить об'ємними, що забезпечується різноманітними ускладнювальними формальною структурою елементами. Серед останніх виокремимо передусім однорідні члени речення:

рос. *Из Сечи пришла весть, что татары во время отлучки казаков ограбили в ней все, вырыли скарб, который в тайне держали казаки под землею, избили и забрали в плен всех, которые оставались, и со всеми забранными стадами и табунами направили путь прямо к Перекопу* [10, с. 251]; укр. *З Січі прийшла вість, що татари, під час відсутності козаків, пограбували в ній усе, викопали скарб, який у схові тримали козаки під землею, перебили й забрали полон усіх, хто залишався, і з усіма забраними гуртами й табунами подалися просто до Перекопу* [11, с. 89].

Часто ускладнюють речення відокремленні члени. Наприклад:

рос. *Когда уже на то пошло, то всякий не во что ставит казацкую честь, позволив себе плюнуть в седые усы свои и попрекнуть себя обидным словом, так не укорит же никто меня!* [10, с. 252]; укр. *Коли вже на те пішло, що всякий ні за що має козацьку честь, дозволивши плюнути собі в сиві вуса свої і докорити собі прикрим словом, то не докорить уже ніхто мені!* [11, с. 91];

рос. *В тот же час отправились несколько человек на противоположный берег Днепра, в войсковую скарбницу, где, в неприступных тайниках, под водою и в камышах, скрывалась войсковая казна и часть добытых у неприятеля оружий* [10, с. 218]; укр. *Зразу ж рушило кілька чоловік на той берег Дніпра, до військової скарбниці, де, в неприступних схованках, під водою та в комишах, зберігалась військова казна і частина здобутої у ворога зброї* [11, с. 52] тощо.

Зазначимо, що часто в тому самому реченні може використовуватися кілька ускладнювальних елементів, наприклад:

рос. *Знать, видно, много напомнил им старый Тарас, знакомого и лучшего, что бывает на сердце у человека, умудренного горем, трудом, уделю и всяким невзгодьем жизни, или хотя и не познавшего их, но много почувшего молодую жемчужною душою на вечную радость старцам родителям родивших их* [10, с. 259]; укр. *Видно, мабуть, багато нагадав їм старий Тарас знайомого й кращого, що буває на серці в людини, яка навчена горем, працею, молодечтвом і всякими знегодами життя, або, хоч і не знала їх, але багато відчула молодого, перлистою душею на вічну радість старим батькам, що породили її* [11, с. 98];

рос. *Проезжая предместья, Тарас Бульба увидел, что жидок его, Янкель, уже разбил какую-то ятку с навеса и продавал кремни, завертки, порох и всякие войсковые снадобья, нужные на дорогу, даже калачи и хлебы* [10, с. 233]; укр. *Проїжджаючи через передмістя, Тарас Бульба побачив, що жидок його, Янкель, уже поставив якусь ятку з дашком і продавав кремені, протички, порох та всяке військово наження, потрібне на дорогу, навіть калачі й хліб* [11, с. 58].

В оригіналі й тексті перекладу використовуються такі ускладнювальні елементи:

- відокремлена поширена обставина;
- уточнювальний підмет;
- однорідні додатки;
- відокремлений додаток;
- відокремлене поширене узгоджене означення.

Рос. *Войско, отступив, облегло весь город и от нечего делать занялось опустошением окрестностей, выжигая окружные деревни, скирды неубранного хлеба и напуская табуны коней на нивы, еще не тронутые серпом, где как нарочно, колебались тучные колосья, плод необыкновенного*

урожая, наградившего в ту пору щедро всех земледельцев [10, с. 226.]; укр. *Військо, відступивши, облягло все місто і зничев'я заходилося спустошувати околиці, випалюючи навколишні села, скирти немолоченого хліба та напускаючи табуни коней на ниви, ще незачеплені серпом, де, як навмисно, хвилювалось повне колосся, плід незвичайного врожаю, який щедро винагородив у ту пору всіх хліборобів* [11, с. 61];

У першоджерелі й друготворі автором і перекладачем використовуються такі ускладнювальні елементи:

- відокремлена поширена обставина;
- відокремлені поширені обставини;
- однорідні додатки;
- відокремлене поширене узгоджене означення;
- відокремлена прикладка;
- порівняльний зворот.

Отже, можна зробити висновок, що в перекладі А. Хуторяном складнопідрядні речення не зазнають суттєвих змін щодо структури, окрім тих випадків, коли двокомпонентні речення з дієприкметниковим зворотом, що є в оригіналі, перекладені як трикомпонентні складнопідрядні речення.

Складносурядні речення в оригіналі та перекладі

Характерологічною ознакою, що лежить в основі кваліфікації складносурядного речення як синтаксичної конструкції, є граматична однорідність його складників, унаслідок поєднання яких за допомогою спеціальних сполучників утворюється складне речення. На відміну від складнопідрядного речення, якому властиве граматичне підпорядкування підрядного речення головному, частини складносурядного речення виступають як рівноправні, однорідні складники утвореної ними синтаксичної конструкції, тобто вони перебувають на однаковому рівні ієрархії граматичних зв'язків у межах одного речення. У внутрішньосинтаксичній структурі складносурядного речення немає показників, які б визнавали граматичне підпорядкування однієї частини іншій. Отже, складники складносурядного речення перебувають у рівному відношенні щодо синтаксичної конструкції, в яку вони об'єднуються, і функційно еквівалентні щодо зовнішньосинтаксичної структури складносурядного речення.

Окрім визначальної граматичної ознаки – однорідності складників, складносурядному реченню притаманні внутрішньодиференційні ознаки, що призводить до розподілу складносурядних речень за різновидами, за характером значеннєвого зв'язку, кількістю та позиційною стійкістю складників.

Загальні значеннєві відтінки сурядного зв'язку тримаються на смислових функціях сполучників, уживаних для поєднання складників. Залежно від цього складносурядні речення поділяються на три види:

- єднальні складносурядні речення;
- зіставно-протиставлені складносурядні речення;
- розділові складносурядні речення.

Для ідіостилю М.В. Гоголя не є характерологічним уживання розділових складносурядних речень, тому А. Хуторяном у перекладі теж не послуговується такими синтаксичними конструкціями. Найчастіше письменник тяжіє до єднальних складносурядних речень, рідше – до зіставно-протиставлених. Це саме ми спостерігаємо в перекладі А. Хуторяном. Порівняймо єднальні складносурядні речення:

рос. *Он становился гуще и гуще, разрастался, перешел в тяжелые рокоты грома и потом вдруг, обратившись в небес-*

ную музику, понесся високо под сводами своїми поючими звуками, наминавши тонкі дівочі голоси, и потом опять обратился он в густой реви гром и затих [710, с. 233]; укр. Він ставав усе густішим і густішим, розростався, перейшов у важкий гуркіт грому і потім враз, обернувшись на небесну музику, полинув високо під склепінням своїм співочими звуками, що нагадували тонкі дівочі голоси, і потім знов обернувся він на густий рев і грім, і затих [11, с. 201];

рос. Обрывистый берег весь оброс бурьяном, и по небольшой лощине между ним и протоком рос высокий тростник, почти в вышину человека [10, с. 231]; укр. Стрімкий берег увесь поріс бур'яном, і по невеликій лощині між ним і потоком ріс високий очерет, мало не на зріст людини заввишки [11, с. 67];

рос. Небольшой кусок хлеба, проглоченный ею, произвел только боль в желудке, отвыкшем от пищи, и она оставалась часто без движения по несколько минут на одном месте [10, с. 252]; укр. Невеликий шматочок хліба, проковтнутий нею, спричинив тільки біль у шлунку, одвиклому від їжі, і вона часто стояла без руху по кілька хвилин на одному місці [11, с. 68] тощо.

Порівняймо зіставно-протиставлені складносурядні речення:

рос. Она видела мужа в год два-три дня, а потом несколько лет о нем не бывало слуху [10, с. 201]; укр. Вона бачила чоловіка на рік два, три дні, а потім кілька літ про нього не було й чулки [11, с. 33];

рос. Попробовали сделать вылазку, но половина смельчаков была тут же перебита казаками, а половина прогнана в город не с чем [10, с. 258]; укр. Спробували зробити вилазку, та половина сміливців була тут-таки перебита козаками, а половина прогнана в місто ні з чим [11, с. 97];

рос. Все походы оставался он дама, но сей раз разобрало старого [10, с. 252]; укр. Усі походи залишався він дома, але цього разу розібрало старого [11, с. 91];

рос. Запорожцы, было, полезли на вал, но были встречены сильною картечью [19, с. 225]; укр. Запорожці завзято були полізли на вал, але їх зустріли сильною картечню [11, с. 61].

Отже, іноді перекладач дісприкетниковий зворот перекладає підрядним реченням, що перетворює складносурядне єднальне речення на речення з різними видами зв'язку. Загалом можемо зробити висновок, що складносурядні речення як в оригіналі, так і в перекладі мають в основному двокомпонентний склад. Така конструкція дає змогу використовувати описово-конкретні явища.

Безсполучникові синтаксичні конструкції з однотипними та різнотипними частинами в перекладі А. Хуторяном

Частота вживання безсполучникових речень єднального різновиду в М. Гоголя має такий вигляд:

– єднальні безсполучникові речення незамкненого виду, наприклад:

рос. Сквозь тонкие, высокие стебли травы сквозили голубые, синие и лиловые волошки; желтый драк выскакивал верх своєю пірамидальною верхушкою; белая кашка зонтикообразными шапками пестрела на поверхности; занесённый бок знак от куда колос пшеницы наливался гуцами [10, с. 207]; укр. Крізь тонкі, високі стебла, трави прозирали глобі, сині й лілові волошки, жовтий драк вискакивав до гори своєю пірамидальною верхівкою, біла кашка зонтикоподібними шапка рябіла на поверхні; занесений бозна звідки колос пшениці наливався в гуціні [11, с. 40];

– єднальні безсполучникові речення замкненого ряду, як-от: рос. В одном месте племя спокойно и величественно стлалось по небу; в другом, встретив что-то горящее и вдруг вырвавшись вихрем, оно свистело и летело вверх под самые звёзды; оторванные хлопья его частями под самыми дальними небесами [10, с. 227]; укр. В одному місці полум'я спокійно й велично стелися по небу; в іншому, зустрівши щось горюче і враз вхопившись вихором, воно свистіло й летіло в гору під самі зорі; відірвані клаті його гасли під найдалішими небесами [11, с. 40].

Під час перекладу А. Хуторяном єднальні безсполучникові конструкції не зазнають змін. Речення такої конструкції в основному вносять додаткові смислові відтінки, але не мають особливого емоційного навантаження. Зіставлення і протиставлення як способи зв'язку однорідних частин висловлення пов'язані завжди експресією мовлення, тому безсполучникові складні речення, що їх виявляють, – це конструкції художнього народнопоетичного й літературно-белетристичного мовлення.

Моделі безсполучникового зіставного й безсполучникового зіставно-протиставленого означення не властиві для ідіостилю М.В. Гоголя. У тексті перекладу такі моделі теж не зафіксовані.

Розглянемо особливості речення причинно-наслідкового характеру. Вони позначаються трьома типами напряму залежності між складниками:

– причина vs наслідок:

рос. Тарас был один из числа коренных, старых полковников; весь был он создан для бранной тревоги и отличался грубой прямою своего нрава [10, с. 200]; укр. Тарас був один з корінних старих полковників: весь був він створений для бойової тривоги й відзначався грубою щирістю своєї вдачі [11, с. 32];

рос. Тогдашний род учения странно расходился с образом жизни: эти схоластические, грамматические, риторические, и логические тонкости решительно не прикасались к времени, никогда не прикасались и не повторялись в жизни [19, с. 204]; укр. Тодішній спосіб навчання страшенно розбігався з життям: оті схоластичні, граматичні, риторичні й логічні тонкощі зовсім не торкалися часу, ніколи не застосовувалися й не повторювалися в житті [11, с. 36];

– наслідок vs причина:

рос. Он встретил еще раз у костёле: она заметила его и очень приятно усмехнулась как давнему знакомому [10, с. 307]; укр. Він зустріє її ще раз в костьолі: вона помітила його й дуже мило усміхнулась, як давньому знайомому [11, с. 39].

Безсполучникові речення з яскраво вираженими типом залежності між складниками (причина – наслідок/наслідкова причина) можуть бути односуб'єктними (один підмет для двох складників) чи двосуб'єктними (за наявності різних підметів складників речень). Односуб'єктними є переважно такі безсполучникові речення, у яких причинно-наслідкова належність виражена формою пояснення. Односуб'єктність у цій групі речень може ускладнюватися чи формою пасиву, чи безособовою формою в одній із частин речення. Пор.:

рос. Янкель побледнел как смерть и со страхом оборотился назад, чтобы взглянуть на Тараса; но Тараса уже возле него не было: его и след простыл [19, с. 39]; укр. Янкель пополотнів, як смерть і з острахом обернувся назад, щоб глянути на Тараса; але Тараса вже біля нього не було: його й слід пропав [11, с. 121].

Такі форми надають реченню/вислову виразність, формують важливу внутрішню силу, продукують динаміку викладу думки.

Умовні безсполучникові речення є більш усталеними структурами, тому що вони відображають більш стійкий і виразний тип залежності: умова детермінує обумовлену дію. Це уточнює неможливість вільних позицій обумовленої й обумовлюваної частин речення.

В умовно-результативних безсполучникових реченнях один або обидва складники можуть бути неповними безсуб'єктивними – становити групу присудка. Зважаючи на характер складників речень щодо наявності груп підмета і присудка та їх позицій, безсполучникові складні речення умовних відношень розподіляються на три групи:

1. Речення, в яких обидві складники формально безсуб'єктивні.

А. Хуторян не змінює структуру цієї синтаксичної конструкції:

рос. *Запорожцы как дети: коли мало – съедят, коли много – тоже ничего не оставят* [19, с. 230]; укр. *Запоріжці, як діти: коли мало – з'їдять, коли багато – теж нічого не залишать* [11, с. 65].

2. Речення, в яких один зі складників безсуб'єктивний (з різними позиціями в реченні).

У перекладі помічаємо те саме:

рос. *Размешайте заряд пороха в чарке сивухи, духом выпейте, и все пройдет – не будет и лихорадки* [10, с. 222]; укр. *Розмішайте заряд пороха в чарці сивухи, духом випивайте, і все минеться – не буде й гарячки* [11, с. 57].

3. Речення, у яких обидві складники є двосуб'єктивними (з групами підмета й присудка в складних частинах речення).

Переклад не вносить змін до структури речення:

рос. *Кончился поход – воин уходил в луга и пачины, на днепровские перевозы, ловил рыбу, торговал, варил пиво и был вольный казак* [10, с. 199]; укр. *Кінчався похід – воїн ішов на луки й ниви, на дніпровські перевози, торгував, варив пиво й був вільний козак* [11, с. 31].

Безсполучникові речення першої групи є типовими структурами розмовного, діалогічного мовлення, а також конструкціями, що виражають узагальнено-особові вирази. Це продуктивний тип структур у народних прислів'ях і приказках. Зміст попереднього речення в повісті М.В. Гоголя є аргументом цього факту: «Поневоле пришла ему в голову поговорка «Запорожцы как дети: коли мало – съедят, коли много – тоже ничего не оставят». Співвідношення форм способів дієслів-присудків у складниках речень указує на співвідношення цих структур зі сполучниковими реченнями. Безсполучникові речення з типом співвідношення «наказовий спосіб – дійсний спосіб» трансформуються в сполучникові складносурядні структури. Пор.:

рос. *Задай мне службу самую невозможную – я побегу исполнять ее*; [10, с. 237]; укр. *Загадай мені службу, найнеможливішу – я побіжув виконувати її* [11, с. 73];

рос. *Мне службу самую невозможную – (и) я побегу исполнять ее*; укр. *Загадай мені службу, найнеможливішу, – (і) я побіжув виконувати її* [11, с. 239].

Усі інші різновиди безсполучникових умовно-результативних речень першої групи можна порівнювати зі складнопідрядними реченнями, які виявляють той самий тип залежності між складниками.

Безсполучникові умовні речення другої групи, у яких один із складників має лише групу присудка, не виявляють послідовної тенденції до паралелізму членів речення, хоча препозиція груп присудка в обох складниках посилює безсполучникову модель речення. Препозиція підметової групи (в одному складнику) робить тип речення не яскраво вираженим (може бути не умовним, а часово-умовним). Пор.:

рос. *Бойко и метко стреляли в цель, переплывали Днепр против течения – дело, за которое новичок принимался торжественно в казацкие кружи* [10, с. 213]; укр. *Жваво і влучно стріляли в ціль, перепливали Дніпро проти течії – діло, за яке новачка приймали урочисто в козацькі кола* [11, с. 47].

Безсполучникові речення, у яких обидві складники мають групи підмета і присудка, є найменш непорушним типом безсполучникових речень, тому що в них можуть об'єднуватися сурядні конструкції, що, як відомо, також підходять для вираження послідовності подій у часі. Порівняймо:

рос. *Ему не по душе была такая праздная жизнь – настоящего дела хотел он* [10, с. 214]; укр. *Йому не до душі було таке гуляще життя – справжнього діла хотів він* [11, с. 47].

Нездатність до перетворення в сполучникові сурядні форми, як скажімо, речень першої й другої груп, є основною ознакою безсполучникових умовно-результативних речень як підрядних структур. Вони можуть розглядатися як граматичні паралелі до складнопідрядних сполучникових форм на вираження умовної залежності. Можливість перетворення тієї самої форми безсполучникового речення в сурядну чи підрядну (залежно від конкретної ситуації мовлення) свідчить про поліфункційність безсполучникових типів складних речень.

Гнучка структура безсполучникових речень дає змогу як автору, так і перекладачеві надати цілісність і довершеність контексту, а також максимально наблизити фразу в контексті до живої народно-розмовної мови.

Семантичний зв'язок пояснення не однорідний, тому безсполучникові речення цієї групи є різноманітними і щодо значення, і щодо форми. Їх об'єднує лише синтаксична функція пояснювальної частини речення: або як члена речення головної частини, або як пояснення головної частини загалом.

Розрізняються такі відношення між складниками безсполучникових пояснювальних речень:

1) пояснювальна частина є підметом головної частини речення;

2) пояснювально-атрибутивні відношення (у тому числі й значення способу та міри, ступеня дії);

3) пояснювально-об'єктивні відношення (у тому числі й у конструкціях непрямого мовлення).

Пояснювально-причинні відношення

1. Безсполучникові конструкції, в яких пояснювальна частина виступає у функції підмета, є синтаксично-синонімічними зі складнопідрядними підметовими. Вони доцільні в реченнях з присудками – відносно безособовими дієсловами. Наприклад:

рос. *Нечего описывать всех битв, где показали себя казаки, ни всего постепенного хода кампании: все это внесено в летописные страницы* [10, с. 281]; укр. *Нема чого описувати всі битви, де показали себе козаки, ні всього поступового перебігу кампанії: все це записано на літописних сторінках* [11, с. 122].

2. Більш поширеними є безсполучникові речення з пояснювально-об'єктивними відношеннями між складниками. Такі кон-

струкції є синтаксичними варіантами складнопідрядним реченням із підрядними додатковими. Пор.:

рос. *Оглянулся Андрей: перед ним Тарас!* [10, с. 265]; укр. *Оглянувся Андрійко: перед ними Тарас!* [11, с. 105];

рос. *Недаром провецал Тарас: так все и сбылось* [10, с. 282]; укр. *Недарма віщував Тарас: так усе й сталося* [11, с. 124].

3. Під час вираження пояснювально-атрибутивних зв'язків друга частина безсполучникового речення є розгорнутим означенням. Наприклад:

рос. *Это строение отправило множество разных должностей: тут были и казармы, и тюрьма, и даже уголовный суд* [10, с. 275]; укр. *Ця споруда відбувала безліч усяких служб: тут були й казарми, і тюрма, і навіть карний суд* [61, с. 116].

4. Пояснювальні зв'язки причинно-наслідкових значень у безсполучникових складних реченнях синтаксично виражені не чітко. Це конструкції саме пояснювального значення. Відмінність безсполучникових причинно-наслідкових речень полягає в тому, що так не можлива підстановка підрядних сполучників причини. Такі конструкції щільно скріплюються з безсполучниковими приєднувальними реченнями, у яких пояснювальна частина дорівнює змісту головної без виразних значеннєвих відношень. Така модель безсполучникових речень у М.В. Гоголя та А. Хуторяна дуже продуктивна. Порівняймо:

рос. *И повел он очами вокруг себя: боже все неизвестное, все чужие лица!* [10, с. 279]; укр. *І повів він очима круг себе: Боже, все невідомі, все чужі обличчя!* [11, с. 121];

рос. *Теперь уже нет Яна: вместо его стоит другой* [10, с. 275]; укр. *Тепер уже нема Яна: замість нього стоїть інший* [11, с. 116].

Отже, прозова творчість М.В. Гоголя відзначається ретельно впорядкованими синтаксичними засобами. Складні синтаксичні конструкції в ній дуже вагомі, адже вони є нерозривною ланкою в системі виражальних засобів і беруть участь у формуванні авторського ідіостилію. Переклад А. Хуторяном є найбільш адекватним з погляду перекладу саме складних синтаксичних одиниць.

Висновки. Одним із прийомів творення індивідуального стилю митця є використання ним певних синтаксичних засобів, що визначає манеру письма, притаманного тому чи іншому авторі.

Для М.В. Гоголя властивим є вживання складнопідрядних багатокомпонентних конструкцій. Найбільшу групу в повісті «Тарас Бульба» становлять складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, переклад яких відбувся аналогічно оригіналу, не змінюючи структури речень перекладачем.

Помітну групу в першоджерелі й перекладі становлять моделі складнопідрядного речення з однорідною підрядністю. Нечисленну групу в першотворі й перекладі являють речення з неоднорідною підрядністю. Уживання такої моделі складнопідрядних речень характеризує здебільшого монологу як в оригіналі, так і перекладі. Через це мова персонажів значно індивідуалізується.

Зауважимо, що в перекладеному тексті більше, ніж в оригіналі, моделей багатокомпонентних складнопідрядних речень із послідовною підрядністю. Ця особливість спричинена тим, що М.В. Гоголь тяжіє до вжитку моделей однокомпонентних складнопідрядних речень, а в перекладі спостерігаємо їхню заміну на багатокомпонентні моделі з послідовною підрядністю.

Багатокомпонентні складнопідрядні речення в першотворі й друготворі не характеризуються наявністю великої кількості простих одиниць у структурі. Типовим виявом складнопідрядних речень є дво-, трикомпонентні утворення. Нечасто трапляються чотирикомпонентні та шестикомпонентні синтаксичні одиниці. Периферійну зону охоплюють невеликі за обсягом речення, які містять еліптичні компоненти. Найуживанішими серед складнопідрядних багатокомпонентних речень є одиниці, де головна частина є в препозиції. А. Хуторяном реалізує адекватний переклад таких речень. Менше в оригіналі конструкцій із препозитивними підрядними. Перекладач зберігає структуру таких синтаксичних одиниць, хоча часто дво-, трикомпонентні моделі є досить об'ємними. Часто в тому самому реченні може вживатися кілька ускладнювальних елементів.

Складнопідрядні речення в перекладі А. Хуторяном не зазнають особливих змін у структурі, окрім тих випадків, де двокомпонентні речення з дісприкетниковим зворотом в оригіналі перекладаються трикомпонентними складнопідрядними реченнями.

Серед складносурядних речень для М.В. Гоголя є характерним тяжіння до єднальних складносурядних конструкцій, рідко – до зіставно-протиставлених. Складносурядні речення як в оригіналі, так і перекладі мають в основному двокомпонентний склад.

Частотою вживання в першотворі відзначаються безсполучникові конструкції як закритого, так і відкритого ряду. Під час перекладу вони не зазнають змін. Лише безсполучникові речення з типом співвідношення «наказовий спосіб vs дійсний спосіб» трансформуються в сполучникові складносурядні структури.

Для створення єдиної картини М.В. Гоголь послуговується всіма можливими синтаксичними конструкціями, зокрема й ускладненими складними реченнями, як-от: складні речення з безсполучниковим однотипним і сполучниковим сурядним зв'язком, складні речення з безсполучниковим (однотипним і різнотипним) і сполучниковим підрядним зв'язком; складні речення з сурядним і підрядним зв'язком; складні речення з сполучниковим і безсполучниковим зв'язком мішаного типу. Значну групу в повісті становлять речення з безсполучниковим і підрядним зв'язком, до складу якого введено компоненти однорідності й відокремлення. Перекладач зберігає мовну картину таких синтаксичних конструкцій.

Отак різні форми ускладнення складних неелементарних синтаксичних конструкцій репрезентують глибину, почуття, мислення письменника, розкривають особливості його ідіостилію. Адекватний переклад маніфестує творчу манеру письма як автора, так і самого перекладача.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в більш ґрунтовному аналізі перекладу з російської мови українською складносурядних і складнопідрядних речень і визначенні збереження їх функційної та прагматичної функцій у тестах перекладу.

Література:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Гуйванюк Н.В. Складні ускладнені речення: Теоретично-практичний блок. Чернівці : Рута, 2003. 145 с.
3. Загнітко А.П. Сучасна літературна мова. Синтаксис простого ускладненого і складного речення. Донецьк : Вид-во ДОНДУ, 1994. 204 с.

4. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
5. Квашук А.Т. Синтаксис складного речення. Київ: Рад. школа, 1986. 109 с.
6. Коптілов В.В. Актуальні питання українського художнього перекладу. Київ : КДУ, 1971. 132 с.
7. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. Київ : Дніпро, 1972. 215 с.
8. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. Київ : Вища школа, 1982. 168 с.
9. Ктитарова Н.К. Теорія перекладу : навчальний посібник. Дніпродзержинськ, 2008. 224 с.

Джерела:

10. Гоголь Н.В. Избранное. Москва : Просвещение, 1986. 397 с.
11. Тарас Бульба : повість / П.А. Хуторяна. Київ : Дніпро, 1984. 93 с.

Shepel Yu. Features the translation of complex syntactic constructs by A. Khutorian (based on the novel "Taras Bulba" by N. V. Gogol)

Summary. Translations from Russian into Ukrainian are very relevant today, because the priority is the issue of transmitting in Ukrainian not only the content, ideas, mega-images of the original, but also the transmission of the optimal reproduction of various language means. The complex syntactic constructions in the novel "Taras Bulba" by N. Gogol, translated by A. Khutorian, were not adequately reflected in linguistic literature. Therefore, this topic requires detailed consideration at the level of comparative analysis of complex syntactic tools. The purpose of the article is to study and linguistic analysis of complex syntactic structures. The task posed by the author is to identify the structural

types of sentences in the N. Gogol's story and translated by A. Khutorian; to analyze the syntactic structure of the sentence; to describe the function of complex sentences in the original and translation. The object of the description is Gogol's novel "Taras Bulba" and its translation by A. Khutorian. The subject of consideration was complex syntactic constructions. The scientific novelty of the article lies in the fact that it consistently explores complex sentences of various structural types of both the source and the translation text. The article describes the various structural types of complex sentences that we have in the source and translated texts. The syntaxes are analyzed as a means of reconstructing the full characteristics of an object or phenomenon, reflecting the details, giving it special meaning, etc. It is shown that Gogol uses all possible syntactic structures, including complicated complex sentences: complex sentences with an all-union similar type and allied compositional connection, complex sentences with a unionless (of the same type and heterogeneous type) and with an allied subordinate connection; complex sentences with a composing and subordinate connection; complex sentences with allied and non-union mixed type communications. A notable group in the story is made up of proposals with unionless and subordinate ties, which include homogeneity and separation components. Various forms of complication of complex non-elementary syntactic constructions represent the depth, sensuality, thinking of the writer, reveal the features of his idiosyncrasy. Adequate translation emphasizes the creative writing style of both the author and the translator himself.

Key words: complex syntactic constructions, sentences, syntax, linguistics, participle, translation, original, syntactic units, non-elementary sentences, comparative analysis.